

19. Синельникова Л. Н. О взаимодействии тропов (метафор, перифраз, сравнений) в контексте стихотворения / Л. Н. Синельникова // Вопросы синтаксиса и лексики современного русского языка : сб. трудов. – М. : МГПИ, 1973. – С. 220–231.
20. Синельникова Л. Н. Именная перифраза в языке современной советской поэзии (структурно-семантическая и стилистическая характеристика) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Л. Н. Синельникова. – М., 1975. – 22 с.
21. Словник української мови : в 11-ти тт. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1970–1980.
22. Тараненко О. О. Метафора / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін]. – [2-е вид., випр. і доп.] – К. : Вид-во «Укр. Енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 334–337
23. Телия В. Н. Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация (Виды наименований) / [отв. ред. Б. А. Серебрянников, А. А. Уфимцева]. – М. : Изд-во «Наука», 1977. – С. 129–221.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДТ – «Дзеркало тижня», 2008–2009.
 К – «Коментарі», 2010.
 ЛУ – «Літературна Україна», 2007–2009.
 МН – «Малинські новини», 2009–2010.
 СлП – «Слово Просвіти», 2010.

Статья посвящена анализу функционально-семантического соотношения перифрастических наименований и метафоры как номинативной единицы, с одной стороны, и когнитивного процесса – с другой. Определены их дифференциальные признаки, выявлены переходные единицы.

Ключевые слова: перифраза, перифрастические номинации, метафора, метафорический перифраз.

The article is dedicated to the analysis of functional and semantic correlation periphrasal names – metaphor as nominative unit, on the one hand, and cognitive process, on the other. Their characteristic features are revealed and transitive units are found out.

Key words: periphrasis, periphrasal nominations, metaphor, metaphorical periphrasis.

УДК 81'373.7:81'373.2

О. А. Мороз

СЕМАНТИКА ТА СТРУКТУРА НОМІНАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ “ВЛАСНЕ ІМ’Я”

У статті розв’язуються питання семантики та структури номінативних фразеологічних одиниць з компонентом “власне ім’я”. Виділяються семантичні групи цих одиниць, подаються їх структурні типи та будуються структурно-семантичні моделі. Визначається здатність власного імені до варіювання в межах фразеологізму.

Ключові слова: фразеологічна одиниця з компонентом “власне ім’я”, семантика фразеологізму, структурний тип фразеологізму, структурно-семантична модель фразеологізму, варіювання власноіменного компонента.

У сучасній українській фразеологічній системі особливе місце належить фразеологічним одиницям (ФО) з компонентом “власне ім’я”. Ці стійкі вислови прикметні тим, що, з одного боку, структурно й функціонально співвідносяться з іншими фразеологізмами, а з іншого – відзначаються своєрідними структурно-семантичними параметрами в силу наявності як компонента власного імені. Цю особливу фразеологічну категорію на українському матеріалі з різних аспектів вивчали Л. Скрипник, М. Алефіренко, Н. Пасік, Т. Гаврилова та ін.; окремі питання структурно-семантичного плану порушено в працях В. Ужченка, А. Івченка, Р. Міняйла та ін. Попри наявні розвідки з ономастичної фразеології, мало вивченим залишається питання її структурно-семантичного моделювання. Відтак, вважаємо за необхідне ґрунтовно зупинитися на дослідженні структурно-семантичних ознак фразеологізмів з компонентом “власне ім’я” номінативного типу в силу їх неоднорідності та різноплановості.

Мета пропонованої статті – виявити особливі структурно-семантичні ознаки номінативних фразеологізмів з компонентом “власне ім’я” в сучасній українській мові, визначивши здатність власного імені до варіювання.

Враховуючи семантичні характеристики і структурні типи ФО дослідники виділяють структурно-семантичні типи фразеологізмів (О. Кунін) або семантико-граматичні розряди (М. Алефіренко, В. Ужченко, М. Демський, М. Шанський). Так, під семантико-граматичними розрядами розуміють такі різновиди фразеологізмів, виділення яких базується на співвіднесенні семантики фразеологізму зі значенням, граматичними категоріями того чи іншого слова. Відповідно виділяються іменні, дієслівні, прислівникові фразеологізми тощо [12, 35]. М. Алефіренко залучає ще й синтаксичний критерій – синтаксичну функцію фразеологізмів у реченні, виділяючи відповідно субстантивні, ад’єктивні, дієслівні, адвербіальні та інтер’єктивні фразеологізми [2, 46]. Подібну

класифікацію запропонував М. Демський [5, 10]. Слід зауважити, що наведені класифікації охоплюють фразеологізми у вузькому розумінні цього поняття.

Спираючись на широке розуміння фразеології, яке підтримується й у цьому дослідженні, О. Кунін звернув увагу на участь фразеологізмів у процесі спілкування й виділив чотири основні функції фразеологізмів: номінативну, номінативно-комунікативну, вигуківу та комунікативну. На їх основі він вичленував відповідні структурно-семантичні типи: номінативний, номінативно-комунікативний, комунікативний, а також фразеологізми ні номінативного, ні комунікативного характеру (вигуківі) [7, 312].

Ураховуючи накопичений мовознавчий досвід у межах досліджуваного питання, увесь фразеологічний ономастичний матеріал класифікуємо на певні структурно-семантичні типи. Структурно-семантичний тип об'єднує фразеологізми, які відзначаються: а) спільними семантичними ознаками; б) переліком типових структурних моделей; в) однаковою функцією – номінативною, емоційно-експресивною чи комунікативною; г) спільними структурно-семантичними моделями. Згідно з цими критеріями виділено фразеологізми номінативного, вигуківого та комунікативного типу. У пропонованій статті увага зосереджується на ФО номінативного типу.

Номінативні фразеологізми з власними іменами являють собою сполучення слів, повністю або частково переосмислені, які мають номінативно-експресивне значення, позначають істоти, предмети, явища, дії, стан, якість тощо і за синтаксичною структурою є словосполученнями різного типу. Виконуючи номінативну функцію, більшість цих фразеологізмів за значенням співвідносяться з однією лексемою. Подальша класифікація номінативних ФО з власними іменами базується на виділенні відповідних субстантивних, ад'єктивних, дієслівних та адвербіальних одиниць.

Субстантивним фразеологізмам з власними іменами властива узагальнено-предметна семантика, на основі якої вони співвідносяться з іменниками, виконуючи в реченні й "іменникові" синтаксичні функції [2, 46].

За семантикою субстантивні книжні фразеологізми з власними іменами поділяються на групи, які: мають загальне значення особи: *адамове ребро* "жінка"; *праматір Єва* "жінка"; вказують на сукупність осіб: *їудине плем'я* "зрадники"; *адамові діти* "нащадки"; характеризують людину (чоловіка або жінку) або сукупність людей за зовнішніми та внутрішніми ознаками: *самозакоханий Нарцис*; *Еолова арфа* "чутлива до горя інших людина"; *дволикий Янус* "лицемір"; вказують на фізіологічні або фізичні характеристики людини: *Ахіллесова п'ята* "слабке, вразливе місце"; позначають осіб, що мають протилежні ознаки: *Марфа і Марія* "жінка з дрібними інтересами – жінка високих прагнень"; *Самсон і Даліла* "полонянин і підступна жінка"; *Адам і Єва* "чоловік та жінка"; характеризують людину за родом діяльності: *слуга Феба* "поет"; *син Марса* "військовий"; *слуга Мельпомени* "актор"; *Христова невіста* "черниця"; вказують на взаємовідносини між людьми: *троянський кінь* "підступний дарунок ворогам"; *поцілунок Іуди* "підлий вчинок"; позначають назви держав та зрідка їх мешканців: *дочка Альбіона* "англійка"; *жандарм Європи* "царська Росія"; називають неживі предмети: *ієрихонські мури* "міцна споруда"; позначають сукупність предметів: *вавилонська вежа* "змішання мов"; позначають матеріальний достаток або, навпаки, нестатки: *Лукуллівський бенкет* "багатство їжі"; *бочка Діогена* "життя без вигод"; позначають почуття, волевиявлення людини: *олімпійські громи* "гнів володаря"; *плач на ріках вавилонських* "жаль за безповоротно втраченим"; вказують на результат, кінцеву межу чогось, наслідки: *Авгієві стайні* "безлад"; *Піррова перемога* "сумнівна перемога"; позначають абстрактні явища та поняття: *Гордіїв вузол* "складна справа"; *Прокрустове ложе* "мірило чогось"; позначають відрізки часу: *часи Астреї* "щасливі часи"; позначають місце: *Марсове поле* "поле битви"; називають ірреальні поняття: *Гадесові поля* "царство мертвих"; *лоно Авраамове* "рай"; вказують на певну частину території: *Адамова земля* "неврожайна земля".

Семантика фразеологізмів, що походять з книжних джерел, співвідносна з тими ситуаціями, які в них (джерелах) відображено.

Книжні субстантивні фразеологізми з власними іменами можна звести до кількох структурних типів:

1) відономастичний прикметник + іменник у називному відмінку: *Авгієві стайні*; *Гордіїв вузол*; *Прокрустове ложе*; *Кайнове діло*;

2) апелятив (іменник) у Н.в.+ власне ім'я: *ланцюг Гіменей*; *стріла Купідона*; *яблука Гесперид*; *лоно Авраама*; *плач Ієремії*;

3) власне ім'я + і + власне ім'я: *Дедал і Ікар*; *Кастор і Поллукс*, *Марфа і Марія*; *Самсон і Даліла*; *Адам і Єва*; *Содом і Гоморра*.

В окремих випадках зустрічаються варіанти книжних субстантивних фразеологізмів, де

варіюванню підлягають неономастичні компоненти: *Каїнова печать (тавро)*; *Іов многотраждальний (багатотраждальний)*; *дволикій (дволиций) Янус*. Міцний зв'язок з джерелом позбавляє власне ім'я здатності до варіювання.

Народнорозмовні субстантивні фразеологізми з власними іменами характеризують людину за різними ознаками (*Михайло-незагадайло* “забудькуватий чоловік”; *лепетливий Савочка* “базіка”; *Дмитро-хитро* “хитрий чоловік”; *кисла Оришка* “плакса”; *язиката Феська* “базіка”) та рідше позначають предмети, явища, пов'язані з людиною (*Іванова хата* “в'язниця”; *Маркова причина* “вигадка”; *Хоминий чай* “фальш, підробка”). Тематичних груп менше, ніж у випадку книжних ФО, проте широкий діапазон варіювання імен.

Народнорозмовні фразеологізми субстантивного типу мають таку структурну організацію:

- 1) прикметник + особове ім'я (*кисла Оришка, язиката Феська*);
- 2) особове ім'я + прикметник (*Альоха запальоний, Вася пітерський, Олена довгопелена*);
- 3) особове ім'я у формі присвійного прикметника + іменник у Н.в. (*Мотрині яйця, Маркова причина*);
- 4) особове ім'я + з, з-під, у + іменник у непрямому відмінку (*Ванька з Бугаївки, Дунька з бараків, Дунька з трудовнями, Марфа у сливах*).

Характерно, що в складі фразеологізмів аналізованої групи найчастіше фіксуються особові імена і топоніми, які, як свідчить матеріал, зазнають широкого варіювання: *Альоша (Ваня, Вася) з Булавинівки (з мильного заводу); Дуся (Манька) з пивзаводу (з-під земгазу, з Дмитрівки)*. Тотожність семантики і структури, здатність компонентного складу до варіювання дозволяють згрупувати субстантивні фразеологізми народнорозмовного походження навколо основних структурно-семантичних моделей (ССМ).

Найбільше фразеологізмів групуються навколо поняття “дурна людина”, що є основою таких ССМ:

1. “Ім'я людини + [з (із)] + локальний орієнтир (топонім, відтопонімічний прикметник, загальна назва) = “дурний, тупий, недалекий”. У межах цієї моделі замінюються як чоловічі особові імена, так і жіночі, а саме: *Альоха, Ваня, Вася, Федя; Анька, Дуня, Маруся*. Одне і те ж ім'я функціонує в різноманітних розмовно-побутових варіантах, наприклад *Альоха, Альоша, Альошка, Льоша, Льоха: Альоха з водокачки; Альоха (Альошка, Льоша) з Бугаївки; Льоша з Бірюківки; Льоха з дураківки; Маруся, Маша, Маня, Манька: Маруся з водокачки; Маша з Михайлівки; Маня з пивзаводу; Маня з самохвала*.

2. “Ім'я людини + мотиваційна ознака (прикметник) = дурень”: *Альоха запальоний; Вася приморожений (причарований); Ваня зачуханий; Павло замазаний*.

3. “Ім'я людини + з + атрибут людини = “дурна, нерозумна людина”: *Гапка (Дуня, Дунька, Альоха, Альоша) з трудовнями; Дунька з котелками*.

Поширеним є значення “базіка”, що знаходить відбиття в такій ССМ: “прикметник із значенням порожнього, беззмістовного говоріння + ім'я людини”: *язиката Феська (Хвеська, Фенька); лепетливий Савочка*.

Ад'єктивним фразеологізмам притаманне категорійне значення атрибутивності та здатність виражати статичну ознаку особи чи предмета [2, 59]. Усі ад'єктивні фразеологізми з власними іменами репрезентовані в основному порівняльними зворотами, які вже у своїй вихідній формі виражають певну якісну оцінку з перебільшенням. Зафіксовано близько 200 порівняльних фразеологізмів з власними іменами.

Серед ад'єктивних фразеологізмів виділяється невелика група одиниць книжного походження, до складу яких входять біблійні імена, які зазнали “народної трансформації”. ФО такого типу характеризують переважно особу (*мудрий як Саламон* “дуже мудрий”; *врода як у Ірода* “негарна на обличчя людина”; *злий як Луципер* “дуже зла людина”).

Чисельними є народнорозмовні ад'єктивні ФО з власними іменами. Як зауважує Л. І. Ройзензон, саме в стійких порівняннях найкраще відбито специфічні особливості життя певного народу, своєрідність його образного мислення, сприйняття дійсності та самотутня її інтерпретація [10, 130].

До складу порівняльних фразеологізмів найчастіше входять особові імена (63 імені), рідше прізвища та прізвиська (10), зрідка фіксуються топоніми (5), наприклад: *як Михайко з Рівного; як Іванів стовп; хитрий як Гриць до суніць; дурний як Омелько; брови як у Брежнєва; здоровий як Совецький Союз*.

З погляду структурної організації порівняльні фразеологізми з власними іменами є здебільшого трикомпонентними утвореннями і складаються з основи, агента порівняння та

порівняльного сполучника [3, 43-44]. У ролі основи порівняння вживаються якісні прикметники (*чесний як Панькові штани; дурний як Скоропадський*); основа порівняння може опускатись (*як Альоша; як Іванів стовп; як Фрося; як Клава*), перетворюючи фразеологізми на двокомпонентні утворення [3, 46]. Агентом порівняння виступають власні імена або їх сполучення з іменниками (прийменниково-іменниковими конструкціями): *дурний як Омелько; розумний як Беркова ярмурка; як пишної Явдохи ковток*. Деякі порівняльні фразеологізми містять у своїй структурі компоненти, які “поширюють” основу або агент порівняння, виступаючи повноправними їх складниками, наприклад: *хитрий як Гриць до суніць*.

Залежно від ознаки, покладеної в основу порівняння, ад’єктивні фразеологізми поділяються на семантичні групи, які означають: розумову характеристику людини: *дурний як Хведя з водокачки; як Дунька у сливах; як Хима з Єрусалима* (“нерозумна людина”); зовнішні ознаки людини: *гарний як Панькові штани* “негарна людина”; *як Мотька з вокзалу* “неохайно вдягнена людина”; внутрішні характеристики людини: *безличний як попів Гриць* “безхарактерна людина”; *хитрий як Гриць до суніць* “дуже хитра людина”; простір: *здоровий як Совецький Союз* “дуже широкий, великий”.

Різноманітний фактичний матеріал дозволяє виділити кілька основних структурно-семантичних моделей ад’єктивних порівняльних фразеологізмів з компонентом “власне ім’я”.

1. “Як + ім’я людини + [з] + [локальний орієнтир] = неохайно вдягнена людина”. У межах моделі вживаються переважно жіночі особові імена *Дунька, Клава, Марфа, Манька, Мотька, Настя, Фрося*, а в ролі локальних орієнтирів – загальні назви зі значенням місця (*з пивзаводу, у сливах, з мильного заводу, з бомбоскладу*): *як Дунька з бомбоскладу; як Клава (Маня, Манька) з пивзаводу*.

2. “Хороший, гарний (у протилежному значенні) + як + ім’я людини у формі присвійного прикметника + одяг, який належить людині = негарна людина”. У цій ССМ використовуються прикметники від чоловічих особових імен *Панько, Микита*: *гарний як Панькові штани; хорошиий як Микитина свита навиворіт*.

3. “Дурний + ім’я людини + [локальний орієнтир] = дурна, нерозумна людина”. Використовуються здебільшого чоловічі особові імена – *Омелько, Стецько, Хведя*, рідше прізвища (*Скоропадський*): *дурний як Стецько; дурний як Омелько; дурний як Скоропадський*.

Дієслівні фразеологізми мають узагальнену семантику процесуальної ознаки, вираженої в дієслівних граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, часу [2, 53]. Вони є найчисельнішим та найпродуктивнішим розрядом серед інших номінативних одиниць (понад 300).

Дієслівні фразеологізми з власними іменами позначають різноманітні дії, процеси, стани і за структурою поділяються на некомпаративні та компаративні. До їх складу входять особові імена, прізвища, топоніми, вигадані прізвища й топоніми.

Серед книжних дієслівних фразеологізмів (близько 50) виділяються такі одиниці, що позначають різноманітні дії та стани (відповідно до джерел походження): *висіти Дамокловим мечем* “постійно загрожувати”; *осідлати Пегаса* “стати поетом”; *розрубати Гордіїв вузол* “сміливо розв’язати складне питання”; *читати Сивіліні книги* “проорокувати”; *скидати з себе ветхого Адама* “відмовлятися від старих традицій”.

Народнорозмовні дієслівні фразеологізми відзначаються різноманітністю значень, більшою здатністю лексичних компонентів до варіювання.

Різноманітні фразеологічні варіанти дієслівних фразеологізмів дозволяють виділити такі ССМ:

1) а) “відправити кого-небудь (дієслово зі значенням переміщення) + до (в) + місцевий орієнтир = поховати”. На позначення переміщення вживаються одиниці *відвезти, віднести, відправити, відпровадити*. У цій моделі широко представлений місцевий орієнтир, у ролі якого виступають особові імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська людей, топоніми, серед яких назви вулиць, назви об’єктів у межах міста, назви шахт, вигадані топоніми. Усі ці власні імена мають дотичне відношення до кладовища, наприклад: *віднести до Павла; віднести до Юрченка; віднести до Чорнобая; віднести на Кіровку; віднести на Осипенка; віднести на Донецьке море*;

б) “піти (дієслова зі значенням руху або переміщення) + до + місцевий орієнтир = померти”. Дієслова руху та переміщення виражаються лексемами *піти, відправитися, попасти, поїхати, переїхати, перевестись*. У ролі місцевого орієнтиру виступають особові імена, прізвища, топоніми, вигадані прізвища та топоніми: *поїхати до Семена; відправитися до Кіндрата; піти до Тоньки (в гості); попасти до Дахи; піти до Івана Могильного; перевестись до Вишневського; переїхати на Маріупольську*;

2) а) “пора + в, на + місцевість з психіатричною лікарнею + [з якою метою] = збожеволів хтось, дуже знервовано поводитьсь”. У цій моделі варіюються назви різних місцевостей, де є

психіатрична лікарня – назви міст, вулиць: *пора в Алмазну; пора в Бірюківку; пора на Пашковського*;

б) “втекти + з + місцевість з психлікарнею = бути дурнуватим, недоумкуватим”: з *Алмазної втекти; утекти із Сватова*;

в) “від’їхати (їхати, відправити, відвезти) + на, до, в(у) + місцевість з психлікарнею + [з якою метою] = втратити розум”: *їхати в Алмазну кліти коробочки; відправити у Сватове; у Сватове за білетом відправлятися*.

На окрему увагу заслуговують компаративні дієслівні фразеологізми з власними іменами (понад 100). Вони називають різноманітні дії, стани, вчинки та поведінку людини. Фразеологізми цього типу межують, а подекуди і не мають чіткої межі з адвербіальними одиницями. Обставинна семантика присутня в загальному значенні фразеологізму і виражає інтенсивність, якісний чи кількісний вияву дії або стану (*напали як Янцеві собаки “зі злістю, люто напали”, об’ївся як Митро Матяш меду “надмірно наївся”*). Отже, зазначені фразеологізми варто кваліфікувати як дієслівно-адвербіальні через факультативність дієслівного компонента.

Дієслівні компаративні фразеологізми можуть позначати: “неохайно, некрасиво одягатись”: *запнулася як та Мар’яна; підтикалась як Мелашка на свайбі; вплуталась як Настя в лапті; “бути п’яним, сп’яніти, спитись”: іти як штирі Мар’ї; розібрало як Омелька після сироватки; спився як Беля; “говорити нерозбірливо”: говорить як Павло німий; “пересуватись у певний спосіб”: ходить як Лейба “ходить недбало та повільно”; несподівані, недоречні дії людини: вискочив як Хведька з електрички “сказати щось недоречне”; бабахнув як Пилип із засідки “вискочити несподівано”; дії людини, які не приводять до бажаного результату і дуже часто пов’язані зі збитками, втратами: заробив як Хома на качалках; виграв як Костюк на вовні; удалося як тій Солосі; фізичний стан людини: як на Чорнобилі побувати “бути знесиленим, нездоровим”; розумову діяльність людини: наче з Кирилівки вискочив “бути неповноцінним, дурним”; вчинки та дії, які розкривають внутрішні властивості людини: перейшла як Уляна на лядську віру “зрадила”; заманулось як Веклі кисличок “дуже сильно захотіла; надмірні дії: набрався як Мартин мила “перепив”; об’ївся як Митро Матяш меду “дуже переїв”; загрибати як Іван “дуже багато брати”; надокучливі дії: носить як Мартин з балалайкою “дуже вихвалитися чимось незначним”; носить як Іван з дверми “постійно набридати”; дії, що призводять до довгої відсутності або зникнення людини: пропав як Фатьові ходаки; пропали як Борисові бички; зайшов як Іван до Радивона “надовго зайти”; непотрібні дії, які не приносять якогось результату: бігає як Ганна без солі “даремно метушиться”; товчеться як Савка по пеклу “безцільно робить”.*

Дієслівні компаративні фразеологізми з власними іменами є структурно однотипними й утворені за моделлю: дієслово (основа порівняння) + як + [власна назва + іменник з прийменником] (агент порівняння): (*вискочив як Хведька з електрички*).

Фразеологічний ономастичний матеріал широко засвідчує варіантність компаративних дієслівних фразеологізмів з власними іменами, на основі чого виділено такі основні структурно-семантичні моделі:

1. “Бігати + як + хтось (ім’я людини) + [без чого, десь] = метушитися, безладно рухатися без потреби”: *товчеться як Савка по пеклу; бігає як Синякова чустря; носить як Катря в постолах; бігає як Настя в коноплі; бігає як Ганна без солі; б’ється (бігає, заколотив, крутиться, працює, розходився, сновигає, совається, товчеться, човпється, шатається) як Марко по пеклу (пеклі)*.

2. “Несподівано з’явитися + як + хтось (ім’я людини) + з рослин = вихопитися недоречно, сказати щось недоречне, не до місця”. Ця модель реалізується в численних варіантах фразеологізмів, наприклад: *вирвався (вискочив, вихопився) як Пилип з конопель; гульк як Пилип з кукурудзів; вискочив як Ілько з гороху; вискочив (вирвався) як Мартин (Кіндрат, Сень) з конопель; вискочив як Кузьма (Панько) з маку; вискочив як Хведька з електрички*. Як показує зібраний матеріал, варіюються широковживані особові імена та назви рослин. За спостереженням А. Івченка, в ареальній фразеології центральне місце займає особове ім’я *Пилип* та назва рослини *конопля*. Фразеологізми з іншими особовими іменами та іншими видами рослин мають локальний характер [7, 102].

3. “Заробити + як + хтось (ім’я людини) + на чомусь (назва товару, на якому можна заробити) = замість сподіваного зиску зазнати втрат”. У межах цієї моделі фіксуються фразеологічні варіанти з різноманітними антропонімами – особовими іменами, прізвищами, прізвиськами, що свідчить про особливу продуктивність моделі: *заробив як Заблоцький на милі; заробив як Мартин на милі; заробив як Луцько на милі; заробив (виграв) як Хома на булках (качалках, вовні); виграв як Пуцько на рибі; виграв як Тицький на мірці; заробив як Лейба на ранніх сливах; заробив як Мишко на лимонах (на спекуляції*. Найчастотнішим у цій моделі є прізвище *Заблоцький*, яке зафіксоване в різних фонетичних варіантах: *Заблоцький, Заболоцький, заболотей*. Пор.: *виграв як Заблоцький на милі*;

заробив як *Заблоцький на милі*; вийшов як *заболотей на милі*; вийшов (підголився, виграв) як *Заболоцький на милі (житом)*. Дослідники фразеології пов'язують популярність прізвища з поширеністю легенди про купця з Вільно (сер. XVII ст.), який торгував милом, а потім житом, але мав від цього втрати, а не прибутки [1, 193].

Продуктивність цієї моделі засвідчують фразеологізми інших слов'янських мов, особливо польської. Пор. пол.: *Zarobił jak Zabłocki na mydle; Zarobił jak Sołtan na gesiach; Zarobił jak Trentowski na jajach; Zarobił jak Michałek na wieprzach; wyszedł jak Ciemniowski na rakach*; білор.: *зарабіў як Трактоўскі на яйках; зарабіў як Шлема на арэндзе*.

4. “Носитися + як хтось (ім'я людини) + з + чим-небудь = приділяти занадто уваги, вихвалитися”. У межах моделі фіксуються особові імена та їх розмовно-побутові варіанти (*Ваня, Іван, Дунька, Маня, Манька, Мартин, Химка*): *носитья як Ваня з дверми; носитья як Дунька з трудоднями; носитья як Маня з караваєм; носитья як Мартин з балалайкою; носитья як Манька з млинцями; носитья як Химка з маслом*.

5. “Бреше + як + хто (власне ім'я) = обманює, говорить неправду”: *бреше як Геббельс; бреше як Троцький; бреше як Ляван*. Характерно, що в межах подібних фразеологізмів засвідчені прізвища та прізвиська відомих осіб, однак на синхронному рівні фразеологізми втрачають внутрішню форму, мотивацію.

6. “Обманювати когось + як + хто обманює (іменник) + (кого) власне ім'я = обманути, обвести навколо пальця”: *обібрали як цигани Варку; обчокав як циган Веклу; піймала як сорока Якова*.

7. “Надмірно, жадібно їсти + як + хтось їсть (власне ім'я) + що їсть (іменник з прийменником або без нього) = об'їстися, переїсти”: *хапає як Мартин мило; допався як Мартин до мила; лигає як Мартин мило; підлатався як Май груш; наївся як Маль груш; наївся як Мартин мила; об'ївся як Маня груш; об'ївся як Панько тіста на великдень; об'ївся як Митро Матяш меду*.

8. “Загинути + як + [хтось (ім'я людини, етнонім)] + дець (локальний орієнтир) = загинути, зазнати невдачі, не поталанити”: *пропав (загинув, добувся) як швед під Полтавою; пропав як фашист під Сталінградом; пропав як фашист під Москвою; пропав як Головка в базарі*.

9. “Волочитися + хтось (ім'я людини + атрибут) = повільно рухатися”: *волочитья як Федькова кобила (корова); волочитья як Борисів бик*.

10. “Заплутатися + як + хтось (ім'я людини) + у чомусь, дець = потрапити в халепу, заплутатися у якій-небудь справі”: *заплутався як Самсон у гарбузинні; заплутався як Семен у віжках; занесло як Панька в сілосну яму*.

11. “Виглядати + як + хтось (ім'я людини) + з рослин = виглядати з острахом”: *виглядає як Марко з конопель; виглядає як Омелько з конопель*.

Адвербіальні фразеологізми мають кількісно або якісно-обставинну семантику і характеризуються повною відсутністю морфологічних парадигм, виконують у реченні функції обставин [2, 62]. Адвербіальні фразеологізми з власними іменами і книжного, і народнорозмовного походження позначають: кількісні ознаки: з *Антонову сльозу* “мало”; *як на Меланину свайбу* “багато”; *сім мішків гречаного Гаврила* “багато”; б) якісні ознаки: *як з рога Амальтеї* “щедро, рясно”; *як у бочку Данайд* “марно, даремно”; *тепло як Савці на белебні* “холодно”; *так гарно як Насті в постолах* “дуже некрасиво”; *як в Архипа на городі* “недбало, неохайно”; *як у Христа за пазухою* “добре, у безпеці”; *тиши письма через Бердичів* “даремно”; в) місце: у *Савці на лавці* “невідомо де”; *де Сидір козам роги править* “дуже далеко, невідомо де”; *куди Макар телят не ганяв* “дуже далеко”; *по Марусин поясок* “до певної межі у чарці”; г) спосіб дії: *як з Лисої гори* “швидко, з усіх ніг”; *як лин по Дону* “швидко, впевнено”; г) час дії: *за часів Адама* “дуже давно”; *від Адама; від Ноя потопа говорити* “з самого початку”; *за царя Горошка; за царя Хмеля* “дуже давно”; *на святого Ніколи* “ніколи”; *до Фенькиних вінників* “дуже довго”.

За синтаксичною структурою адвербіальні фразеологізми з власними іменами поділяються на дві групи:

1) утворені за моделлю словосполучень:

а) прийменник + власне ім'я + (прийменник) + іменник: з *Антонову сльозу; по Марусин поясок*;

б) як + прийменник + власне ім'я + іменник: *як в Архипа на городі; як на Меланину свайбу; як з рога Амальтеї*;

в) (прислівник) + як + прийменник + власне ім'я + прислівник (іменник + прийменник): *як до Києва рачки; тепло як Савці на белебні; мокро як у Савки під носом; далеко як до Бабахан пішки*;

2) утворені за моделлю підрядних частин складних речень: *куди Макар телят не ганяв; де Сидір козам роги править*.

Серед адвербіальних фразеологізмів з власними іменами поширеними є такі структурно-семантичні моделі:

1. “(Туди) + підрядний сполучник місця + (хто) ім’я людини + (кого) тварина (з атрибутами чи без) + робити щось з тваринами = дуже далеко”: *куди Макар телят не ганяв; де Сидір козам роги править; туди, де Тарас свині не пас;*

2. “Далеко + як + до (у) + топонім + спосіб пересування = дуже далеко”: *далеко як до Бабахан пішки; далеко як до Києва на чотирьох; далеко як у Хрангай пішки; як до Києва рачки;*

3. “За + казкового (неіснуючого) володаря = дуже давно”. У складі фразеологізмів варіюються різноманітні реальні особові імена (імена простих смертних людей низького соціального стану) та вигадані (утворені на базі загальних назв, що позначають здебільшого рослини та побутові назви) – *Панько, Тимко, Митроха, Сибко та Горох, Горошок, Опеньок, Гвіздок та ін.: за царя Панька; за царя Панька, як земля була тонка; за царя Беня, як була людей жменя; за царя Митрохи, як людей було трохи; за короля Сибка, як була земля тонка, що носом проб’єш, та й води ся нап’єш; за царя Гороха, як було людей троха; за царя Непитайла.* Фразеологізми цієї моделі поширені і в інших слов’янських мовах. Пор. рос.: *при царе Горохе; при царе Копыле; при царе Агее;* пол.: *za króla Gwoździka; za króla Swieczka.*

4. “За + давнього (історичного) володаря (ім’я володаря) = дуже давно”.

У фразеологізмах цієї моделі фіксуються імена реальних, але давніх володарів України та Польщі – *Хмель (Богдан Хмельницький), Марія Тереза, Август Саксонський, Ференц Йожка: за царя Хмеля; за старого Хмеля, як було людей жменя; це було за гетьмана Хмеля, як було людей жменя; за короля Саса наїлись люди хліба і м’яса, як настав Понятовський, то усе й пішло по-чортівськи; за Марії Терези; за Ференц Йожка.* Поширені фразеологізми цієї моделі у польській мові. Наприклад: *za króla Augusta; za panowania króla Łokietka.*

5. “На + фіктивного святого (вигадане ім’я) = ніколи”. У фразеологізмах цієї моделі вживаються вигадані імена святих – *святий Нікола (від ніколи), святий Нігда (нігде – у значенні “ніколи”), святий Динда (можливо, від деінде): на святого Ніколи, на святого нігда, на святого Динди.* Пор. пол.: *na święty nigdy; na swiętego Dygdy nie będzie to nigdy.*

Отже, фразеологізми з компонентом “власне ім’я” відповідно до семантичних характеристик та структури тісно пов’язані з відповідними неонамастичними фразеологізмами, однак виявляють свою структурно-семантичну своєрідність за рахунок власного імені. Власне ім’я стає опорним словом фразеологізму, визначає його форму та зміст. Власні імена як компоненти ФО найчастіше зазнають варіювання, локалізуючи фразеологізм, прив’язуючи його до певної місцевості. У подальшому слід зосередити увагу на зіставному вивченні структурно-семантичних ознак різних локальних фразеологізмів з компонентом “власне ім’я”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксамітаў А. С. Беларуская фразеологія / А. С. Аксамітаў. – Мінск: Вышэйш. шк., 1978. – 223 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вид-во при Харк. держ. ун-ті, 1987. – 137 с.
3. Алефіренко М. Ф. До питання про структуру компаративних фразеологізмів української мови / М. Ф. Алефіренко // Питання словотвору і граматичної структури української мови: Зб. наук. ст. – Дніпропетровськ, 1976. – С. 43 – 52.
4. Гаврилова Т. Ономастика фразеологізмів: універсальне та етнічне / Тетяна Гаврилова // Українська мова. – 2004. – № 4. – С. 52 – 63.
5. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення / М. Т. Демський. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1994. – 62 с.
6. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков. – М.: Высш. шк., 1986. – 310 с.
7. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А. О. Івченко. – Харків: “Око”, 1996. – 160 с.
8. Кунин А. В. Английская фразеология / А. В. Кунин. – М.: Высш. шк., 1970. – 344 с.
9. Пасік Н. М. Власні назви як етнокультурний компонент українських фразеологізмів та паремій // Мова і культура: Матер. п’ятої міжнар. наук. конф. – Т. II. – К., 1998. – С. 84 – 89.
10. Ройзензон Л. И. Отражение реалий в сравнительных устойчивых оборотах (на материале английского языка) / Л. И. Ройзензон // Актуальные вопросы фразеологии: Материалы XXVI научной конференции профес.-препод. состава. – Самарканд. – 1968. – С. 130 – 138.
11. Скрипник Л. Г. Власні назви в українській фразеології / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54 – 66.
12. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв. – Харків: Основа, 1990. – 167 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Галицько-руські народні приповідки [упорядкував І. Франко]. – Львів, 1901-1910. – Т. 1-3.

2. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові: Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К.: Вища школа, 1975. – 336 с.
3. Коваль А. П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
4. Ужченко В. Матеріали до фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко. – Луганськ, 1993. – 112 с.
5. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко. – Луганськ, 1997. – 143 с.
6. Фразеологічний словник української мови: У 2-х книгах [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993.
7. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

В статье рассматриваются вопросы семантики и структуры номинативных фразеологических единиц с компонентом “собственное имя” в составе. Выделяются семантические группы этих единиц, предлагаются их структурные типы и структурно-семантические модели. Определяется способность собственного имени к вариациям в границах фразеологизма.

Ключевые слова: фразеологическая единица с компонентом “собственное имя”, семантика фразеологизма, фразеологический структурный тип, структурно-семантическая модель, вариации собственного имени – компонента фразеологизма.

The article is devoted to the issue of semantic and structure of nominative phraseological units with a proper names as their components. Semantic types of these units are outlined; structural and structural-semantic model phraseological units are determined. Features of the variants of a proper names as a components of phraseological units are defined.

Key words: phraseological units with a proper name as their component, semantic of the phraseological units, structural type and structural-semantic model of the phraseological units, variants of proper names as the components of phraseological units.

УДК 821.161.2 Гуцало 1/7.08

Н. М. Пасік

ЕСТЕТИКА МОДЕЛЮВАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ОБРАЗІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Стаття присвячена аналізу естетичної своєрідності парадигми візуальних словесно-художніх образів в ідіостилі Є. Гуцала. Визначено основні способи актуалізації семантики кольороназв та їх функціональне навантаження.

Ключові слова: художнє мовлення, художній образ, словесно-художній образ, кольороназва, парадигма, контекст, лінгвостететика.

Осмилення образної системи художнього тексту безпосередньо пов'язане з вивченням його лінгвостететичних особливостей. Проблемі кореляції слова й образу присвячена низка праць українських лінгвістів, зокрема С. Єрмоленко, Л.Мацько, Н. Сологуб, В. Дятчук, Л. Пустовіт, В. Чабаненка, А. Мойсієнка, Л.Ставицької, М. Крупи, Т. Єщенко та ін.

Образ традиційно розглядають як категорію свідомості – результат та ідеальну форму відображення об'єкта у свідомості творчої особистості з позицій певного естетичного ідеалу. Художній же образ є кардинальною категорією естетики, яка відбиває сутність художньої творчості: «це форма мислення у мистецтві і засіб відображення і моделювання дійсності» [4, 121].

Кожен художній образ реалізує образ автора, утілений у словесній тканині тексту, тому він ідеальний та суб'єктивний, визначається індивідуальними особливостями сприйняття й відчуттів. «Естетика мови художньої літератури, – зауважує Л.Ставицька, – явище осібне, що частково перехрещується з естетикою загальнонародної мови, але утворює власну складну ієрархію естетичних значень, відтінків, принципів сполучуваності» [5, 35]. Тому конструювання авторської мовної картини світу породжене креативною волею митця й осмислюється ним як міжрівнева система вербальних засобів на позначення концептуальних фрагментів дійсності. Художній світ тексту є синтезом образів, наповнених авторськими конкретно-чуттєвими, індивідуалізовано-психологічними, емоційно-оцінними смислами. Отож категорія словесно-художнього образу синкретична: у ній одночасно втілюються різні аспекти об'єкта.

Проблема співвідношення слова й образу вирішується лінгвістами по-різному: образ ототожнюється то з внутрішньою формою слова (за О.Потебнею), то зі значенням (у гносеологічному плані), то з узуальним компонентом конотативного аспекту значення – емоційним, оцінним, експресивним або стилістичним (в аксіології). З онтологічного погляду, художній образ розглядають як умовний, схематичний об'єкт, зведений над своїм матеріальним субстратом – матеріальною формою, утіленою в мовних засобах [1, 120].

Розщеплюючи художній текст на дві конструктивні системи – словесний і словесно-образний ряди, учені витлумачують слово як знак, денотатом якого є зображуваний об'єкт навколишньої